

Biblioteken i Porto och andra nedslag på iberiska halvön

Siv Wold-Karlsen

Biblioteca pública municipal do Porto

Siv Wold-Karlsen besöker bibliotek med och utan besökare i Portugal och Spanien, har svårt att få fram lånestatistik och hamnar slutligen på ett bra franskt bibliotek - men med avgifter

► Porto är en portugisisk stad på ungefär Göteborgs storlek. Som Göteborg har Porto ett universitetsbibliotek, som jag inte besökt, samt två kommunbibliotek, det ena från 1833, det andra från 2001. Jag har besökt båda, och tillsammans omfattar de här två biblioteken det mesta av det jag beundrar, undrar och förfäras över i det jag sett och upplevt av portugisisk biblioteksverksamhet.

Jag kom till Porto i månadsskiftet september-oktober 2009, och turistbyrån som börjat med vintertid, var stängt när jag kom dit. Men polisen vägg i vägg, höll öppet, och här plockade man fram broschyrer och förklarade att det ena kommunbiblioteket – Biblioteca pública municipal do Porto – låg på gångavstånd.

Väl framme och inne i biblioteket möttes jag av en byggarbetsplats, samt biblioteksarbetare som gav mig en lång, rolig, intressant och välguidad tur genom biblioteket. Som avslutning fick jag en liten papperskasse full av information om biblioteket, och när jag stavat mig genom informationen (på portugisiska) förstod jag att bemötandet

jag fått inte var en lycklig tillfällighet utan en integrerad del av bibliotekets politik och praktik. Alla nya biblioteksbrukare-besökare kan, om vi vill, få en guidad introduktion till biblioteket.

Från klosterbibliotek till nationellt kulturarv

Biblioteket, som var ett kungligt offentligt bibliotek innan det blev ett kommunalt offentligt bibliotek, kom till 1833, i en liberal period av den portugisiska historien.

I början av 1800-talet hade den franske kejsaren Napoleon invaderat Portugal och den portugisiska kungen João hade flytt till Brasilien. England grep in, och en tid styrdes Portugal av det brittiska sändebudet Lord Beresford.

1820 gör portugiserna uppror mot den brittiska överhögheten, kungen återvänder från Brasilien, och 1822 får Portugal en ny författning, starkt påverkad av franska revolutionens idéer. 1832 börjar den liberala regeringen upplösa religiösa ordnar och göras deras

egendomar, inklusive många bibliotek, till ett nationellt kulturarv.

Grundstommen i Portos 1833-bibliotek är ett kloster och dess bibliotek, och biblioteket definierar sig som kulturarvbibliotek och har material från 800-talet och framåt. Biblioteket får besök av forskare från hela världen, men också av folk i grannskapet som undrar vilka historier som döljer sig bakom gatunamnen där de bor och arbetar. Biblioteket har eget bokbinderi och en avdelning som producerar ljudböcker till synskadade – på beställning.

Mitt i havet av kulturarv, pliktexemplar, bevarande och specialfunktioner ligger också en liten folkbibliotek-ö. En del av biblioteket som fungerar som ett vanligt bruks- och lånebibliotek, men vars verksamhet, än så länge, är rätt begränsad. Till exempel var det samlade utlånet för 2008: 5.193 böcker, för 2009 (till och med september) 3.793.

Biblioteksstatistik

Orsaken till att jag alls frågade efter lånestatistik var att jag kom från Lissabon och den åttonde internationella public lending right (PLR) konferensen. Där hade upphovsrättsägarnas rätt att få betalt för varje biblioteksutlån varit en central fråga, vilket hade väckt intresset för lånestatistik. I Portugal är alla offentliga bibliotek undantagna från att betala låneavgifter. De enda som ska betala är arkiven, och deras utlån är ju rätt begränsat. Men om det vore som det portugisiska författarförbundet, SPA, vill att det ska vara, och endast skolbiblioteken vore undantagna från betalning, hur skulle det då se ut? Hur många lån och lånebetalningar kunde det röra sig om?

Under PLR-konferensen arrangerade SPA en utflykt till Cascais, grannkommun till Lissabon, där vi besökte ett av biblioteken, det nyaste och mest moderna. Vi fick en guidad tur, men det var efter stängningstid och vi var många om en guide. Det begränsade möjligheten att få ett intryck av hur biblioteket fungerar i förhållande till brukarna, liksom möjligheten att ställa frågor och få svar. Fast jag fick veta att all biblioteksstatistik kan man

lätt hitt på DGLB:s webbsida.

DGLB är förkortning för *Direcção Geral do Livro e Bibliotecas*, ungefär: Överstyrelsen för bok och bibliotek. DGLB kom till redan 1980, men då som *Institutet för bok och bibliotek*. I sin nuvarande form, som ett statligt verk under kulturdepartementet, har det funnits sedan 2007.

Vad DGLB egentligen sysslar med, har jag inte riktigt förstått, och jag har heller inte lyckats hitta statistiken (fast jag fått hjälp av flera bibliotek) Och så kom det sig att jag började samla på lånestatistik från bibliotek jag besökte.

1833-bibliotekets statistik är fint ordnat enligt UDK-klassifikationen: 556 utlånade filosofi- och psykologi-böcker, 704 sociologi- och samhällsvetenskap ... Men på grund av bibliotekets speciella karaktär är statistiken kanske inte så representativ, så jag hoppades på mer representativ statistik från det andra och nyare kommunbiblioteket: Biblioteca Municipal Almeida Garrett. Det här biblioteket kom till 2001, i samband med att Porto utnämndes till

en av Europas kulturhuvudstäder. Sitt namn har biblioteket fått efter författaren (romantiken) och politikern (liberal) Almeida Garrett (1799-1855) – en man som erbjöds bli 1833-bibliotekets första chef, men tackade nej.

Almeida Garrett-biblioteket ligger i Jardins de Palácio de Cristal – Trädgården med Kristallpalatset – en glasbyggnad som också den uppfördes i samband med firandet av kulturhuvudstadsåret. Och det var här jag slog huvudet i tak och väggar och krockade hårt med den andra, mindre roliga sidan av den portugisiska biblioteksverksamheten. Den som kännetecknas av auktoritära hierarkier och absurt hemlighetsmakeri.

Jag frågade om jag kunde få se lånestatistiken, och bibliotekarien svarade att det måste hon fråga en överordnad om. Efter en stund kom den överordnade och meddelade att lånestatistiken var för internt bruk, och definitivt inget man lämnade ut till kreti och pleti.

Lite förvånad blev jag. Förbannad var jag redan, efter att ha kollat lite på böckerna i barnavdelningen och överväldigats av serieböcker med Blyton-stuk. Bland annat den tjusiga Väinnekubb-serien, också den importerad från England och uppställd på serienamn.

Bokurval

Det här har varit en rätt vanlig syn på portugisiska bibliotek jag besökt: Serieböcker, Disney samt några äldre författare som Disney snott sina stories från, som Collodi och hans Pinocchio.

På frågan: Skräpkultur åt barnen? – verkar portugisiska bibliotek svara ett rungande Ja!

Här är det många som gillar Väinnekubb-böckerna, och biblioteket ska väl ge kunderna det de vill ha – tyckte man på barnavdelningen på Almeida Garrett-biblioteket.

Fast riktigt så enkelt och entydigt är det heller inte.

I Porto har de två biblioteken, 1833-biblioteket (som också har en barnavdelning) och 2001-biblioteket, utarbetat ett gemensamt barnbibliotek-program för 2009-2010, och det är ett program som tyder på att man vill ge ungarna något mer än Disney och Blyton.

På en biblioteksfilial i Lissabon fick jag vara med när ett gäng förskolebarn illustrerade berättelser de lyssnat till. Det var livat och roligt, och en av de få gånger jag sett barn på biblioteket. På 2001-biblioteket i Porto såg jag inte en enda unge, och biblioteket verkade mest fungera som en extra läsesal för universitetsbiblioteket.

Bibliotekspolitik

I Encontro, en stad med ca 20.000 invånare, belägen mitt mellan Lissabon och Coimbra, satt jag en hel dag på biblioteket. Öppetiderna var tre timmar på förmiddagen och tre timmar på eftermiddagen, med ett par timmars middagsstängt däremellan.

På barnavdelningen satt en bibliotekarie alldeles ensam hela tiden. På vuxenavdelningen var vi tre biblioteksbrukare. Två av oss läste tidningar. Den tredje satt med sin bärbara dator. Bibliotekets fyra icke-bärbara datorer stod oanvända, och själva lokalerna var heller inte särskilt inspirerande. Men personalen visade sig vara ett under av välvilja och kunnsighet.

Det var dagen efter det portugisiska parlamentsvalet, och jag

behövde hjälp för att tyda tidningarnas kommentarer och analyser av valutgången. Och hjälp fick jag i massor – muntliga förklaringar, broschyrer och informationsmaterial.

Några dagar innan hade jag, på huvudbiblioteket i Lissabon, fått samma professionella och vänliga hjälp, samt en riktigt intressant bok om portugisisk politik och partisystem efter Nejlíkerevolutionen 1974.

Mitt intryck är att det är fullt av kunniga och entusiastiska bibliotekarbetare på portugisiska bibliotek. De har både visioner och vilja att skapa bättre bibliotek, men det saknas en del förutsättningar, och framförallt saknas biblioteksbrukare och kontakt med potentiella biblioteksbrukare.

Det behövs en vettig bibliotekspolitik, samt organisationer som kan samordna biblioteksverksamheten och få politiken att fungera. Jag tror DGLB (överstyrelsen för bok och bibliotek) och i viss mån BAD (föreningen för bibliotekarier) är tänkt att vara de här nödvändiga organisationerna. Problemet (som jag ser det) är att när man kommer på DGLB- och BAD-nivå, slår de hierarkiska och auktoritära strukturerna till för fullt. DGLB och BAD verkar för folkets bästa, men verkar inte vilja att folket, inklusive fotfolket på biblioteksgolvet, ska lägga sig i. När vanligt folk (som jag) ställer frågor, är man både ovan och ovillig att svara, och både DGLB och BAD verkar vara förlamade av inre hierarkier.

Jag vet förstås inte, men jag tror de här hierarkierna och slutenheten kan ha en del med Portugals historia att göra. Diktatur främjar inte demokratiskt samarbete och öppenhet, analfabetism främjar inte ett aktivt och allmänt bruk av biblioteket. Och både diktatur och analfabetism har en tendens att hänga kvar, också när de formellt inte längre finns.

”Portugal är inte ett litet land”

På den gamla goda tiden, när Portugal styrdes av Salazar, katolska kyrkan och säkerhetspolisen (PIDE) var ett av regimens slagord: Portugal är inte ett litet land.

Som illustration använde man en karta där Angola och Mozambique lagts till Europa, från Portugal och ut över Spanien, Frankrike, Tyskland, Polen ...

I sin bok *Portugal. 50 anos de Ditadura* <Portugal 50 år av diktatur> (1975) använder António de Figueireda den är speciella Portugal-kartan som omslagsbild.

António de Figueireda föddes i Portugal 1929 och utvandrade 1947 till Mozambique, där han var aktiv i demokratirörelsen. 1959 greps han av PIDE och skickades till Portugal, men lyckades därifrån komma sig till England och började arbeta som journalist och författare.

I förordet till Portugal-boken konstaterar han att han är en riktigt typisk portugis, eftersom tre av hans fyra far- och morföräldrar var analfabeter.

I sin bok om portugisisk litteratur *Oceanernas oro. Bergens tystnad* (1997) kommenterar Arne Lundgren hur det är att vara författare i ett land som Portugal:

Hur når man ut till människor som inte läser, inte har råd att köpa böcker eller tvingas sluta skolan i förtid och inte kan läsa.

Och hur förhåller man sig till censuren.

1965 upplöste Salazar-regimen det portugisiska författarförbundet och stängde dess lokaler.

Orsaken var att pristagaren i en romantävling, Luandino Vieira, visat sig vara pseudonym för en man dömd till fjorton års straffarbete för påstådd subversiv verksamhet i Angola.

På bibliotekssidan verkar man inte ha haft någon formell organisation förrän 1973, då BAD, förbundet för Bibliotekarier, Arkivarier och Dokumentalister, bildades.

Något av det första BAD gjorde, var att arrangera en bibliotekskurs i Mozambique, en månads tid i januari-februari 1974.

Då hade kriget pågått i många långa år, och det var bara några månader kvar till Kaptensrörelsen och Nejlíkerevolutionen som satte punkt för Portugal som kolonialmakt.

Den portugisiska kartan har krympt till normalstorlek och Portugal EU-europeiserats.

På bibliotekssidan har vi, förutom BAD, fått Institutet (senare överstyrelsen) för bok och bibliotek, och både BAD och DGLB har med bra argument och analyser försvarat biblioteket och gratisprincipen – inte minst mot EU-direktiv och EU-kommersialisering.

Fast de verkar anse att bibliotekspolitik är en organisationsintern sak, och inget man delar med sig av till kreti och pleti, och inte ens till de som befinner sig längst när i den organisatoriska hierarkin.

Partipolitik och bibliotekspolitik

I det portugisiska riksdagsvalet 27 september 2009, var det tretton partier som ställde upp. Fem av dem kom in i riksdagen, och det var de samma fem som redan satt där.

Bland de övriga, parlamentariskt orepresenterade partierna, finns ett *Folkligt-Monarkistiskt* parti, ett *Nationellt Förnyelseparti*, *Rörelsen Förhoppning Portugal* och *Rörelsen för förtjänst/värde (mérito) och samhälle*. Det finns också en *Ekologisk och Humanistisk front*, samt flera partier med arbetare och/eller socialism/kommunism i namnet. Bland annat *De portugisiska arbetarnas kommunistparti* – maoistpartiet där Manuel Barroso började sin politiska karriär. Han bytte snabbt parti till det *Socialdemokratiska partiet* (PSD) som är ett nyliberalt parti, och blev dess ledare samt Portugals premiärminister, innan han 2004 blev ordförande för EU-kommissionen.

Sedan 1975 har PSD och PS-socialistpartiet varit de två regeringsbildande partierna som har växlat om att sitta med den politiska makten.

Resultatet av 2009-valet var att socialistpartiet förlorade sin absoluta majoritet, och nu har bildat ett minoritetsregering där ministrarna antingen tillhör PS eller är partipolitiskt obundna.

Man har alltså inte försökt bilda någon vänster-koalition med Vänsterblocket (Bloco de Esquerda-BE) och/eller CDU, som är en koalition mellan det gamla kommunistpartiet, PCP, och PEV, som är ett ekologiskt-grönt(verde)-parti.

Fem av sjutton ministrar är partipolitiskt obundna, däribland Gabriela Canavilhas, som är kulturminister och yrkesmusiker – samt en av fem kvinnor i regeringen.

I den tidigare PS-regeringen, från 2005, var kulturministern också

en PS-ansluten jurist.

Huruvida minister- och regeringsbyten betyder något för kultur- och bibliotekspolitik, vet jag inte.

Det enda jag vet är att socialistiska regeringar – och presidenter – har försvarat biblioteket och gratisprincipen. Troligen påverkade av DGLB och BAD.

Gratisprincip eller fattighjälp

Från Porto tog jag tåget riktning Paris, men blev oförhappandes kvar ett dygn i gränsstaden Hendaye. På den spanska sidan ligger Irun, på den franska Hendaye, och här är vi i baskerland. Alla gatuskyltar är tvåspråkiga, på baskiska och franska, och biblioteket har lagt till spanska och blivit trespråkigt.

Biblioteket i Hendaye är en sann fröjd. Ett levande bevis på att det finns arkitekter med förmåga att förena det sköna med det

funktionella, bibliotekarier med kvalitetskriterier som utgångspunkt för mediaurvalet, samt biblioteksbrukare. Biblioteksbrukare i alla åldrar som verkligen använder sitt bibliotek.

Det finns bara en liten hake: Det är inte gratis att låna böcker på biblioteket i Hendaye.

För vuxna som bor i Hendaye kostar det 15 euro per år, för vuxna som bor utanför Hendaye 20, och för turister kostar det 10 för max 3 månader.

Gratis är det för barn och studerande samt för fattiga som kan bevisa sin fattigdom genom att vara inskrivna på arbetsförmedlingen och/eller vara socialhjälpstaggare.

I mars 2000 publicerade 288 franska författare ett öppet brev där de krävde förbud mot gratis bokutlån på biblioteket.

Med stöd i EU:s PLR-direktiv från 1992 samt en fransk lag från 1957, krävde författarna, och deras förläggare, betalning för boklånen och de ville ha betalt av boklånen. Direktbetalning ansågs stärka moralen och höja respekten för upphovsrätten.

Författarföreningen kunde i och för sig tänka sig vissa undantag:

Skolbarn och mycket fattiga vuxna kunde få sina boklån betalade av stat eller kommun, men man ansåg gratisprincipen vara skadlig och ett hot mot upphovsrätten.

Desutom, sa författarföreningen: I praktiken är gratisprincipen mer eller mindre avskaffad, eftersom de flesta kommunbibliotek redan tar betalt och kräver en årsavgift av låntagarna.

Inte alla författare höll med om betal-lånens välsignelse, och några publicerade samma år en motbok: *Att låna (en bok) är inte att stjåla (från författaren) - Prêter (un livre) n'est pas voler (l'auteur)*.

Sedan 2003 har Frankrike en biblioteksersättning som bygger på PLR-direktivet och upphovsrätten, betalas via stats- och kommunalskatt, delas lika mellan författare och förläggare, och administreras av organisationen Sofia.

Sofia var en av deltagarna i den åttonde internationella PLR-

konferensen i Lissabon 2009, och när vi besökte biblioteket i Cascais ställde Sofia-representanten några frågor, bland annat om eventuella betaltjänster.

Svaret var att på biblioteket är allt gratis, inklusive för sent återlämnade böcker. Och så lade bibliotekarien till, som en förklaring: Här är folk fattiga.

Så är det. Folk är fattiga – och hur hanterar biblioteken det?

Biblioteket i Hendaye (liksom många bibliotek i Tyskland) hanterar det med att ge fattigt folk en stigmatiserande särbehandling. Biblioteket i Amsterdam låter endast folk som kan betala för sig bli låntagare (se artiklar i bis, 2009:3 och 2009:4)

Biblioteket i Cascais (liksom alla portugisiska bibliotek, tror jag) håller gratisprincipen i hävd. För detta förtjänar det portugisiska biblioteket, på alla politisk

och administrativa nivåer, stor tack och heder.

Fast gratisprincipen ska inte upprätthållas därför att folk är fattiga. Gratisprincipen ska upprätthållas därför att den är ett försvar för sociala- och kulturella rättigheter och ett skydd mot godtycklig välgörenhet.

”De har till och med välgörenhet” – sjunger Bella Ciao-gruppen i den italienska visan om herrarna och makten. Och fortsätter trossvisst: ”Ändå sen en tid tillbaka är herrarna rädda”.

Jag vet inte det. Vad jag vet är att många en maktavare sen en tid tillbaka jobbar hårt på att avskaffa sociala och ekonomiska rättigheter och ersätta dem med nådegåvor och välgörenhet.

I den kontexten är viktigt att försvara gratisprincipen. På biblioteket och annorstädes.

Göteborg, februari 2010